

Wai kei na savasava ni wai

Na veika bibi me baleta na Pasifika mai na Matabose kei Vuravura **Matabose ni veimatanitu ena veisau ni Draki** (IPCC) Kaono ni Ripote ni Vakadidike (AR6) ena revurevu, vakamatautaki kei na vakaleqai rawarawa

Era vakararavi vakalevu na veimatanitu ena Pasifika ena wai ena lomani gele kei na wai ni uca

Na veisau ni draki ena rawa ni

Ena tubu cake na lomaocaocataki ni wai ena

VEISAU ESO

- vakalevutaka na rerevaki ni tauvimate e vu mai wai
- vakalevutaka cake na curu basika mai ni wai masima
- vakalevutaka na lailai ni wai

- tubu ni iwiliwili ni lewenivanua
- veisau ni tau ni uca
- na gagadre ni teitei

Na rawarawa kei nuitaki ni lyaya ni **SAVASAVA**

Na veivakamatautaki e rawa

- Wai
- Savasava ni wai
- Tiko savasava

e dua na ivakarau ni vakamatautaki ni draki e sau lailai ka yaga vakalevu

Na ivakarau ni wai bulabula ena veimatanitu ena Pasifika
ka sotava na duidui ni revurevu ni drak
kei na kena e vakarerei vakalevu duadua e vuravura

- veiwasei ni wai
- tatamusuki wai ni uca
- Kautani ni masima ni waitui
- Vaqara wai ena loma ni gele

VEIVAKAMATAUTAKI

Eso na itikotiko ni veivanuyanu lailai era na gadreva beka me ra vakasamataka na

VAKASUKA VAKACEGU

ena waluvu kei na veisau e kauta mai na wai.

Na **veivakamatautaki ni veimaliwai ni veika bula** e rawa ni yaga ki na **veika e rawata na SAVASAVA**

Wai kei na savasava ni wai

Na veika bibi me baleta na Pasifika mai na Matabose kei Vuravura **Matabose ni veimatanitu ena veisau ni Draki** (IPCC) Kaono ni Ripote ni Vakadidike (AR6) ena revurevu, vakamatautaki kei na vakaleqai rawarawa

Na ivakarau ni wai bulabula ena veimatanitu ena Pasifika e dau sotava e levu na revurevu ni duidui ni draki ka okati vei ira na veika rerevaki levu duadua e vuravura.¹

NA CAVA E YACO TIKO

Ena yanuyanu lalai, na iyaya ni cakacaka e tokona na wai, savasava ni wai, kei na bula vinaka (SAVASAVA) e rawai rawarawa ena veisau ni draki kei na veika rerevaki e yaco vakalevu. Me vaka na "WASH infrastructure" (me vaka na wai e drodro, valelailai, kei na sava liga) ena vukea na kena tarovi na kena tete na mate, na veivakacacani e vakavuna na veisau ni draki ena rawa ni vakalevutaka na icolacola ni mate ena veiyasana lalai ni yanuyanu lalai.²

Na vakararavi bibi ki na wai ena loma ni qele kei na wai ni uca ka tamusuki ena veiyanyanu lalai, vakabibi na 'atolls', vata kei na gagadre levu, na tubu kei na duka ka veimaliwai kei na revurevu ni draki ka vakalevutaka na rerevaki ni mate e tubu mai wai. Me kena ivakaraitaki, na uca levu e Kiribati e dau salavata mai kei na coka ni kete, na cholera, kei na katakata sivia ena typhoid³ sa dau vakavuna na lauqa vakalevu ena so na gauna mera vakararavi na tamata ki na iwiliwili lailai ni wai dukadukali e biu tu ena boto ni taqe ni matavuvale.⁴

Era sa dau sotava tiko na yanuyanu lalai na lauqa kei na lailai ni wai savasava. ** Ena 'Republic of the Marshall Islands', me kena ivakaraitaki, e sivia na veimama ni matavuvale era sa vakatarogi oti era sa toki oti ena vuku ni lailai ni wai.⁵

Na yanuyanu lalai era vakararavi ena teitei e dau vakani ena uca, ka na rawa ni tarai ena sala eso ena veisau ni draki. Oqo e oka kina na yali ni qele ni teitei ena waluvu kei na lauqa, kei na duka ni wai savasava kei na qele ena kena veilaroi kei na wai masima (ka vakavuna na tubu cabe cake ni wasawasa). Na tubu ni katakata e rawa talega ni vakavuna na iteitei era vakaleqai ena lailai ni wai. Ena yasana kadua, na uca levu ena gauna ni teitei rawa ni vakacacana na sorenikau, vakalailaitaka na tubu, qai vakarautaka na ituvaki e tokona na mate dauveitauvi kei na manumanu dauvakacaca ka vakalevutaka na kena sisi yani na qele.⁶ Ena so na yanuyanu, era tu na iteitei tudei ka sa sega tale ni rawa ni teivaki ena vuku ni veisau vakaoqori.

NA CAVA E RAWA NI YACO TALE

Na veika rerevaki e semati ki na lailai se druka ni veiqaravi ni SAVASAVA ena veisau ni draki e okati kina na vakalevutaki ni ka e yaco kei na mate ni wai, mavoa vakayago, lomaocaoca, vakalevutaki ni mate e yavutaki, kei na ririko ni ivalavala kaukaua, ka dau yaco ena tagane kei na yalewa.⁷ Me kena ivakaraitaki, na tubu cake ni uca e namaki ena veisau ni draki ena rawa ni vakalevutaka na mate e dau vakavuna na wai. Kena ikuri, na lailai ni valelailai kei na wai e rawa ni vakalevutaka na ririko kina wai vakaiyalayala ka tiko e loma ni qele.⁸

Na tubu ni iwiliwili ni lewenivanua, na veisau ni ivakarau ni uca kei na gagadre ni teitei e namaki me vakalevutaka na lomaocaoca ni wai ena veiyanyanu lalai ka vakaibalebaletaki ena SAVASAVA. Ena sega beka ni rawa ni vakarautaka na yanuyanu ena vei 'Atoll' na wai ni gunu e vale ena vuku ni lailai ni wai e loma ni qele ena 2040 ena dua na ituvaki cecere sara; 2030 ena dua na ituvaki cecere kei na kasura na waicevata; se ena veiyabaki ni 2060 ena dua na ituvaki vakamalua.⁹

E so na yanuyanu e namaki me tubu cake na uca, ia e sega ni vakalailaitaka na kena ririkotaki na taqomaki ni wai.

Na tosocake ni tau ni uca kei na kena kaukauwa ena rawa ni vakalevutaka na veika e yaco ena tau ni uca, ka na vakalevutaka cake na leqa ni waluvu ena gauna ni suasua, ka sega ni vakalailaitaka na rerevaki ni lauqa ena gauna mamaca. Kena ikuri, na veisau ena gauna ni tau ni uca ena rawa ni vakavuna na ririko kena levu na wai.¹⁰

* = nuidei

** = yalodei cecere

*** = yalodei sara

1 Chapter 15, Executive Summary
2 4.5.3; 15.6.2

3 15.3.4.2
4 Chapter 15, Executive Summary

5 Chapter 4, Box 4.2
6 FAQ 15.3

7 4.6.1
8 Chapter 4, Box 4.2; 4.5.3

9 Chapter 4, Box 4.2
10 Chapter 4, Box 4.2; 15.3.4.2

Ni yaco vata na veika me vaka na cagilaba, tubu na wasawasa kei na El Niño Southern Oscillation-veika ka salavata kei na tubu ni wai ka veimaliwai kei na veivakasosataki ni tamata ena noda vanua e rawa ni ra vaqacotaka na revurevu ni waluvu ka tara na wai savasava ka tiko rawa.** Ena Roi-Namur, na Yatu Marshall, e dua na vakadidike e kunei ni rawa ni wai bulabula ena rawai ena revurevu ni kena tubu cake na wai ni wasawasa vata kei na ua loka ni baravi. Ena so tale na 'atolls' ni Pasifika, na ivurevu ni wai savasava e rawa ni tarai koya vakalevu ena 0.40 na mita na kena tubu na wasawasa.¹¹ O koya gona, na vakatulewataki na kena vakasavasavataki na ivurevu ni wai vinaka ena rui bibi sara.

Na veisau ni wai e yaco ena veisau ena draki era sa tara tiko kina na veimataqali manumanu vaka-vuravura kei na veika bula wai kei na veimaliwai ni veika bula, vakabibi ki na veivanuynu lalai.** Na revurevu oqo a tara na vakayagataki wai vakavanua sa vakauqeta tiko na veilakoyaki, vakasasa, qoli, kei na vakasoqoni vata, ka tiko na kena ca ki na rawati ni bula, ivakarau ni itovo vakavanua, ilavo, kei na yalodina vakai koya.¹²

DIGIDIGI NI KENA ISAU

Na curuma na SAVASAVA e veiganiti ka nuitaki sa kilai me isau lailai, yaga levu, ka vakarautaki. Me kena ivakaraitaki, tarai cake na iyaya vou ni SAVASAVA ena veivanua e sega ni rawai rawarawa ena waluvu kei na veimataqali draki e dau yaco.¹⁴ Na vakarautaki tale eso ni SAVASAVA sa tokona na ituvatuva ni tataqomaki ni wai kei na bula savasava ena itikotiko raraba. Na vakayagataki ni wai kei na bula savasava e tiko talega kina na yaga ni bula qaqa ena mate dewa. Na kena vakadeitaki na kena rawati na veisau ni draki ni iyaya ni cakacaka ni SAVASAVA kei na ivakarau e rawa ni taqomaka na itikotiko raraba mai na mate e veiwekani ena wai, vakabibi ni oti na leqa ni draki me vaka na tau ni uca levu kei na waluvu.¹³ Me kena ikuri, na kena rawati na wai nuitaki ka taqomaki e rawa ni vakalailaitaka na ca ni yago kei na vakasama ni leqa ni wai e semati ki na draki kei na veika e yaco vakalevu. Na kena vakalevutaki kei na kena sosomitaki na iyaya ni SAVASAVA e rawa ni vakarautaka na madigi ni sasabai ni draki ni SAVASAVA, na kena ibalebale e rawa ni rawati tikoga na vinaka ena ituvaki ni draki mai muri.

Na ivalavala esa dau laurai ena gauna ni lauqa ka rawa ni vakayagataki vakalevu cake me baleta na vakamatautaki ni draki okati kina na veiwasei ni wai ni itikotiko raraba, voli wai mai na kabani vakaitaukei, kei na vakayagataki ni veimisini lalai me kauta tani na masima mai waitui se cakacakataka na ivurevu ni wai e loma ni qele.¹⁵ E dina ni sa dua na digidigi bibi ni veivakamatautaki ni veivanuynu lalai, e gadrevi me tokoni ena vakailavotaki ni ilavo e veirauti [9]kei na veiliutaki me vakalailaitaki kina na revurevu sega ni vinakati me vaka na kena sivia na masima ena wai.¹⁶

Na rawaka ni SAVASAVA ena rawa ni vakavinakataki ena veivakamatautaki ni veimaliwai ni veika bula ka vakavinakataka cake na taqomaki ni wai, lewai ni waluvu

kei na bulabula ni veimaliwai ni veika bula. Na taraicake ni vurevu ni wai ena kena teivaki na veidogo, na teivaki ni kau ni veikau, na kena vakalesui mai veikabula ena yasani wai ruarua, na veikau/vunikau ena veikoro lelevu e rawa ni tauyavutaka na tataqomaki ni wai kei na taqomaki ni sisi ni qele. Na ivakarau oqo ena rawa ni vakavinakataka cake na bulabula kei na kaukauwa ni tubu ni lase ena cakau kei na veimaliwai ni veika bula ka vakalailaitaki na revurevu mai na veivakasosataki ni tamata.¹⁷

Na katakata e sivia na 1.5°C ena rawa ni vakavuna na iyalayala dredre ni kena vakamatautaki na veivanuynu lalai¹⁸. * Ena vakaqo, na kena vakamatautaki ena na ituvatuva sa matau tiko ena rairai sega beka ni veirauti ka tokitaki (managed retreat) e rawa ni dua na kena vakamatautaki na itikotiko ena veivanua e tarai, se ena kena rawa, na luvuci kei na veisau tale eso e veisemati ki na wai.¹⁹** Se cava ga, na kena rawa ni tokitaki vakavanua, na veimaliwai, vakailavotaki, vakapolitiki kei na veidredre eso ni delanivanua ena vuku ni bibi ni veimaliwai vakavanua kei na veivanua vakavanua, ivakarau vakavanua se qele nei tubudra.** Ena kedra maliwa na yanuanu ena Pasifika, me kena ivakaraitaki, na kena rawa ni vakavuna na biuvanua na kauwai me baleta na yali ni ivakatakilakila ni itovo vakavanua kei na kila-ka kei na ivalavala ni vanua, ka na rawa ni tara na bula vinaka ni vakasama.²⁰

E namaki ena katakata me yacova na 1.5 ° C se lailai, na lomacaoca ni wai bulabula ena veivanuynu lalai ena 25% ka lailai me vakatauvatani kei na 2.0°C

iWasewase ni kena saumi na wai²¹

Veisau levu ni bula kei na biuvanua

iLavo lolomataki/madigi ni cakacaka Qaravi ni veivakasukai/tuvanaki ni tokitaki

Veivakauqeti, lawatu, isoqosoqo, cakacaka cokovata kei na tarai cake ni rawa-ka

Cakacaka vata kei na veitokoni Wali ni veileti ena wai Veisau ni itovo Inisua (oka kina na inisua ni iteitei) Veivakailavotaki lalai Lawa ni veitaqomaki raraba

Lewai ni wai ni teitei kei na veika ka semati kina

Maroroi ni qele kei na wai Tamusuki ni wai/vakabulabulataki ni ivurevu ni wai

Kila-ka vakaitaukei kei na Kila-ka ena Noda Vanua

Na vakamatautaki ni yavutaki ena Na Kila-ka Vakaitaukei kei na Kila-ka ni Vanua Me kena ivakaraitaki, e Viti IK&LK a vakayagataki me kilai kina na veika bula vakaitaukei ka vakalailaitaka na revurevu ni waluvu

Veiwekani ni veika ka tei

Ni raibailevu ni veika ka teivaki i Teivaka na itei ka vorata na lauqa kei na masima

Tara ka vakamatautaki na iyaya ni SAVASAVA me salavata kei na draki ka vakatututaki mai muri

Tarai cake ni iyaya ni cakacaka ni SAVASAVA ena taudaku ni baravi rerevaki Vakaturu na iyaya ni cakacaka ni SAVASAVA

Taoni, SAVASAVA kei na kaukauwa ka salavata

Sava liga kei na tiko savasava Wai ni gunu taqomaki kei na wai savasava Vakalailaitaki ni masima Vakalesui mai kei na vakayagataki tale ni wai duka

11 15.3.3.2

13 4.6.4

15 Chapter 4, Box 4.2

17 15.5.4, FAQ 15.2

19 15.3.4.7; 15.5.3

21 4.22

12 4.3.8; Chapter 4, Table 4.5

14 7.4.2.3

16 15.6.1; Chapter 4, Box 4.5

18 SPM.C.3.3 ;4.7.4

20 4.6.9